

ARCHITEKTŪROS IR URBANISTIKOS OBJEKTŲ NATŪROS TYRIMŲ METODIKOS PROBLEMOS

Robertas Zilinskas

*Urbanistikos katedra, Urbanistinės analizės laboratorija,
Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Pylimo g. 26/Trakų g. 1,
LT-01132 Vilnius, Lietuva, el. paštas: bebop@inbox.lt*

Įteikta 2009 03 30

Santrauka. Nagrinėjamos niekad anksčiau publikacijose nenagrinėtos architektūros natūrinių tyrimų problemos. Yra žinomi 5 atvejai, kai bandyta parengti tokių tyrimų normatyvus, visų bandymų produktai yra iš dalies išlikę ir saugomi Vilniaus apskrities archyve. Pateikiamas šių bandymų nagrinėjimas ir pasiūlymai, paremti straipsnio autoriaus 22 metų asmeniniu įdirbiu tyrimų srityje, kaip pritaikyti kolektyvinę pirmą ir savo patirtį nustatant natūros tyrimų principus dabartinėmis paveldosaugos sistemos sąlygomis.

Reikšminiai žodžiai: stilistinė restauracija, atkūrimas, taikomieji moksliniai tyrimai, istorinės ir meninės raidos tyrimai, autentiškumas, vertingoji savybė, ikonografija, paveldas, paveldosauga, evoliucija, zondavimas, restauravimas, konservavimas, įvaizdis, užstatymo morfotipas, aksiologiniai tyrimai, polichromijos paieškos, kartograma, vektorinė programa, GPS, LKS, 3D skenavimas, ardomieji tyrimai, autorių teisės, datavimas, indukcija, dedukcija, giluminis zondavimas, simetrija, tipiškumas, lauko darbai, kameraliniai darbai.

Įvadas

Lietuvos architektūros natūros tyrimų disciplinai šiemet sukaks 60 m. (nuo 1949 m.). Iki tol architektūros paveldo tvarkyba buvo vykdyta remiantis stilistiniais principais. Tai yra geriausi atvejai iš rašytinių šaltinių sužinojus bendrą objekto datavimą buvo stengiamasi išlaikyti atitinkamos epochos stilistikos bruožus (pavyzdžiai: 1905–1912 m. Z. Hendelio ir 1933 m. S. Lorencio Šv. Mykolo arkangelo bažnyčios rekonstrukcija, 1939 m. S. Narembaskio Rotušės rekonstrukcija Vilniuje). Toks metodas pradėjo vystytis, matyt, ne vėliau kaip nuo XVIII a. galo (ar net anksčiau, nuo XVI a.), kai remtasi prielaida, kad Lietuva yra sulaukėjusi ir užmiršusi savo šaknis Romos imperijos kolonija, todėl yra šaunu jos architektūros paveldą normalizuoti pagal Romos orderinius principus (pavyzdžiai: L. Stuokos-Gucevičiaus nuo 1783 m. Katedros ir 1785–1799 m. Rotušės Vilniuje rekonstrukcijos).

Bandymus unifikuoti natūros tyrimų metodiką darę specialistai yra prieškarinio arba ankstyvojo pokario kartų atstovai. Sovietinių metų pradžioje ėmus persekioti krikščionybę ikikrikščioniška kultūra tapo

viešai neskelbiama alternatyva viešam respektavimui, todėl ankstyvųjų jos raiškos atvejų paieškos tapo savotišku neviešinamam tyrėjų tikslu. Visas mūsų kultūros daugiasluoksniškumas ir autentiškumas neretai aukotas gotiškomis ir ikigotiškoms (jeigu tokių buvo) mūro formoms eksponuoti, o kai tokių buvo randa ma mažai – atkurti (pavyzdys: 1977 m. E. Urbonienės „Naručio“ viešbučio restauracija Vilniuje). Tokios tendencijos, palaikomos vis dar aktualių anų kartų visuomenės veikėjų, vis dar tebėra gajos (pavyzdys: iki šiol tebesitęsiantis A. M. Brazausko valdovų rūmų „atkūrimas“ Vilniuje).

Šio straipsnio tikslas nėra prikaišioti praeities ir šiandienos paveldosaugininkų klaidas, juolab kad daugelis jų veikė ir tebeveikia iš visiškai nuoširdžių paskatų, savo siekiams įgyvendinti aukodami daug energijos. Laikykite visa tai taip pat istorija ir, apžvelgę bandymus metodologiškai pagrįsti tokią veiklą, apibendrinkime juos remdamiesi naujais šios srities patirtimi bei pasaulinėmis tendencijomis.

Straipsnyje pateikiami visų žinomų Lietuvos natūros tyrimų metodikos ieškotojų teiginiai, sugrupuoti pagal skirtingus metodikos klausimus. Jie pateikiami konspekto pavidalu, nes labai nevienoda skirtingų autorių medžiagos struktūra, joje, kaip ir priklauso tyrėjams, akcentuotos detalės, kuriomis negalime užkrauti riboto dydžio straipsnio. Lyginami skirtingų autorių požiūriai ir bandoma į juos žiūrėti iš šiandienos pozicijų.

Toliau bus rašoma tik apie 2005 m. LR nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo apibrėžtų *taikomųjų mokslinių tyrimų* tais pačiais metais LR kultūros ministro įsakymu [V-259 patvirtintame apraše minimų *istorinės-meninės raidos tyrimų* pobūdžio architektūros ir urbanistikos tyrimus. Straipsnyje problematika nagrinėjama pagal jos atsiradimą šaltiniuose pradedant nuo anksčiausio, chronologiniu nuoseklumu, kuris yra lyg ir mechaniškas, bet savaip atspindi problemų svarbą per jų iškilimo chronologiją.

Gal straipsnio problematika yra perdėm specifiška, neverta tikėtis, kad dauguma jo skaitytojų tiek ja susidomės, kad apsispręs specializuotis į šią sritį, ir to visai nereikia, bet architektūros paveldo objektų pritaikymo ir urbanistikos objektų regeneravimo problemas sprendžiantiems projektuotojams būtų pravartu su ja susipažinti. Jeigu ši problematika artimiausiu metu liks nesuprasta – nieko baisaus – nesuprasta šešis dešimtmečius, ji gali palaukti savo eilės dar vieną kitą dešimtmetį, tyrimų darbas dėl to nesustos. Galima į pateikiamą straipsnį žiūrėti tiesiog kaip į bandymą atlikti savo pareigą.

1. Šaltiniai

Straipsniui sąmoningai pasirinkti tik tie šaltiniai, kurie yra tiesiogiai susiję su svarstoma problematika. Natūros tyrimų metodikos klausimu *Lietuvoje nieko nėra publikuota*. Nė vienas iš autorių neturi jokių mokslinių titulų, nes buvo nuolat užsiėmę išgyvenimu iš prestižo neturinčios veiklos, atimančios visą laiką ir sveikatą (menkai apmokamas sunkus fizinis darbas, šaltis, dulkės, traumos, viešas pažeminimas), ir nuolat abejojama jų veiklos moksliskumu.

Dalis Vilniaus apskrities archyve (VAA) buvusios šiuo klausimu medžiagos prarasta: D. Zareckienės liko tik santrauka rusų kalba, nebėra T. Garonaitės išrašų apie Lenkijos PKZ (*Pracownie Konserwacji Zbytków*) įmonės tyrimų metodiką. Didesnė dalis informacijos liko žodinės tradicijos formos. Toks autoritetas kaip S. B. Lasavickas (1926–1998 m.), laikomas vienu iš disciplinos pradininkų Lietuvoje, išvis nieko apie tyrimų metodiką nėra parašęs, nes to padaryti jam neleidusi

visiškai pašlijusi sveikata, bet kalbėdavo jis daug ir noriai. Kitas iš pradininkų – tebedirbantis Ž. Simonaitis (buv. Simonavičius), sakydavęs turįs paruoštą metodiką, bet nenorįs jos lengvai perleisti nebrandžiai visuomenei, nors kolegoms nešykštėdamas gyvai perduoda visas savo žinias, kurias nuolat papildoma, savo metodikos principus nuolat tobulina. Jo mokiniu save laikantis E. Purlys tvirtina nesant etiška viešinti savo metodikos principus, kol to nepadarė mokytojas, tačiau E. Purlio mokiniaus save laiko didžioji dalis paskutinės tyrėjų laidos, kuri nebeapsipildo nuo perestroikos laikų.

Bet žodinė tradicija tebegyvuoja.

2. Aktualumas

Natūros tyrimai yra vieni iš svarbiausių paveldosaugoje, nes jų pagrindinis uždavinys yra *nustatyti autentiškumą*, kuris yra pagrindinė bet kurio kultūros paveldo objekto vertingoji savybė, be jos jokios kitos savybės neturi reikšmės. Lietuvos architektūros paveldo ypatybės: vėlyva raštija, menkas jos šaltinių ir paties paveldo išlikimas dėl istorinių sukrėtimų gausos, ypač nepalankaus klimato, nuolatinis dėl to atsiradęs radikalus statinių ir urbanistinių struktūrų kitimas – daugeliu atvejų natūros tyrimus daro net svaresnius už istorinius ar ikonografinius, o neretai ir vienintelius, galinčius duoti informacijos rūpimais klausimais.

Yra didelis įdirbis tobulinant tyrimų įgūdžius, bet dėl pripažintos metodikos nebuvimo neretai abejojama jų patikimumu, pavyzdžiui, teismuose, besiblynėjant dėl nekilnojamojo turto. Valstybei vis toliau einant teisine linkme, o nuosavybei įgaunant vis daugiau šventumo, tokie natūros tyrimų uždaviniai darosi vis aktualesni, ir tai yra kraštutinė besiplečiančios natūros tyrimų problematikos diapazono riba, apie kurią net baisiausiuose košmaruose nesusapnavo legendiniai šių tyrimų disciplinos pradininkai ir entuziastai. Kultūros ministro patvirtintuose reglamentuose teisingai reikalaujama bet kuriuos paveldosaugos tvarkomuosius veiksmus grįsti būtent natūros tyrimų duomenimis, o apibrėžtų tokių tyrimų principų jis nėra patvirtinęs, nes jie nėra apibrėžti.

Tampant kriminalistikos talkininkais nekilnojamojo paveldo tyrimams teks įgauti kriminalistikos metodų precizikos, ir tai gali būti naudinga jų kokybei. Iš tiesų sąžiningai dirbantis tyrėjas kaip tik turėtų vadovautis kriminalistikos principais. Natūros tyrimai yra įkalčių rinkimas ir įrodymų formulavimas kiekvieną kartą priklausomai nuo konkretaus uždavinio ir situacijos, kurios retai kartojasi. Tik tyrėjo pastabumas, nuoseklumas ir įgudimas gali lemti gerą

rezultatą. Kiekvienas ne iki galo įrodytas atvejis turi baigtis probleminiu ataskaitos pateikimu, taip būtų išvengta klaidingų išvadų įtvirtinimo, nauji paskui iškilę įkalčiai turi būti pripažinti. Nuolatinis viešas savo klaidų pripažinimas ir taisyimas turėtų tapti mokslo etikos imperatyva.

3. Tikslai

Simonavičius, Ž., 1960: mokslinė ir techninė dokumentacija (įskaitant tyrimų) yra restauravimo pagalbinė priemonė.

Urbonienė, E., 1971: tyrimų tikslais priklausomai nuo jų detalumo gali būti išsiaiškinti sklypo užstatymo evoliucija, atskirų korpusų vertę, išskirti saugotinus pastatus bei jų fragmentus, vertingus elementus, išsiaiškinti atskiro pastato evoliuciją, atsekti visas išlikusias autentiškas detales ar jų pėdsakus, pirminę planinę struktūrą, fasadų sprendimą.

Purlys, E., 1972: remiantis tokia (tyrimų) medžiaga rengiamas restauracijos projektas. Tai galutinis tyrimų tikslas. Tyrimų metodikos pagrindinis tikslas – gauti maksimumą informacijos iš kiekvieno zondo ir šurfo.

Drėma, V., 1975: mūro zondavimo uždaviniai: pirminės statybos technikos ir jos išlikimo nustatymas, pirminių konstrukcinių ir stiliaus formų pažinimas, vėlesnių rekonstrukcijų mūro technikos skirtumų atskleidimas, visų vėlesnių rekonstrukcijų architektūrinių ir stilistinių formų katalogo sudarymas, planinės struktūros ir funkcijų raida, visų techninių ir architektūrinių pakeitimų chronologijos nustatymas, vertingiausio ir geriausiai išlikusio raidos etapo, pažeidimų priežasčių nustatymas.

Zareckienė, D., 1987: paminklo tyrimų medžiaga yra restauravimo ir konservavimo projekto mokslinis pagrindas, todėl itin svarbu nustatyti būtiną architektūros tyrimų apimtį, technologiškai teisingą ir su minimaliomis darbo sąnaudomis, todėl būtina laikytis fiksavimo ir apipavidalinimo formos. Šiuo tikslu PRPI (Paminklų restauravimo projektavimo institutas) sukūrė oficialią metodiką.

Vyraujančiu tikslu laikytas duomenų tiekimas restauracijai. Tai nenuostabu, nes visi autoriai dirbo restauravimo institute, todėl dirbo jam arba buvo su juo susiję. Metodikos rengimo tikslingumas diktuotas įmonės veiklos kryptingumo, daugelis bandė sukurti metodiką tiesiog kaip žinybos instrukciją. Pokario laikmečio tendencija – buvo pereinama nuo stilistinės restauracijos prie autentiškų liekanų studijomis motyvuotos restauracijos, nors kai kurie projektuotojai iki pat karjeros pabaigos atkakliai dirbo stilistinės restau-

racijos kryptimi (ryškiausias atstovas – V. Gabriūnas, 1930–1992 m.). O tokia tendencija tebegyvuoja iki šiol, tik ji dabar vadinama epochos, stiliaus įvaizdžio atkūrimu ar panašiai.

IX-ajame dešimtmetyje dėl tarptautinių paveldo saugos principų imta į konservaciją žiūrėti kaip į prioritetinę kryptį, nors tai ir iki šiol nėra iki galo įsisąmoninta. Taip 1987 m. D. Zareckienės metodikoje tyrimų tikslu pasirinktas mokslinio pagrindo restauravimo ir konservavimo projektui parengimas.

E. Urbonienės 1971 m. tyrimų tikslai ne tokie žinybiški, platesni, nuoseklūs, einantys nuo visumos link detalių ir iš pirmo žvilgsnio nepriklausomi. Tuo metu Vilniaus Senamiestį užsimota tvarkyti planingai, ištaisais kvartalais. Jis jau tyrinėtus kvartalais pradėdant nuo maždaug 1960 m. (pasižymėjo R. Jaloveckas, vėliau šalia E. Urbonienės – R. Jarmalavičienė). Buvo atliktas tikrai didelis darbas, tačiau ir būdami itin ištikimi savo specializacijai tyrėjai tarp tyrimų tikslų nepaminėjo verčių ir saugotinių objektų išskyrimo. Mat atlikus kvartalų tyrimus būdavo „susipažinimai su objektais“, „pagrindimai“ ir „įvertinimai“, kuriuos darydavo labiau projektavimo srityje specializavęsi architektai, turėję visą kvartalų užstatymą sugraduoti pagal vertingumą. Paprastai ne tokiu vertingu būdavo pripažįstamas vėlesnis ir smulkesnis užstatymas kvartalų viduryje, tik daug vėliau imta svarstyti apie antrarūšio užstatymo urbanistinę vertę, užstatymo morfotipus. Dori tyrėjai ilgą laiką buvo išnaudojami pagrįsti manevravimo bokštinais kranais ir lauko inžinerinių tinklų išdėstymo patogumą, o visa paveldotvarka ilgai ir tvirtai laikėsi fasadinės krypties – juk klestėjo brandus socializmas.

Tyrėjai ir dabar išnaudojami utilitariems tikslams, nes dabartinio privataus pragmatizmo ir plėtros sąlygomis dažniausiai net nesvarstomi panašūs į restauravimą ar konservavimą motyvai, tyrimų tikslu vis labiau tampa pritaikymo galimybių pagrindimas, o kadangi tokia realybė yra visiškai neišvengiama, tyrėjams lieka tik nesileisti spaudžiamiesiems nepreciziškai ir neobjektyviai atlikti savo darbą.

V. Drėma (1910–1995 m.) 1975 m., būdamas dailėtyrininku, architektūros tyrimų tikslus nuvertina iki „mūro zondavimo uždavinių“. Jis ypač rūpinosi savo kastos prestižu, architektus laikė potencialiais kultūros paveldo niokotojais. Ir tai buvo be galo apmaudu, nes juk be architektų pagalbos to paveldo neįmanoma išsaugoti. Tačiau buvo ikisovietinės dailėtyros mokyklos atstovu, o juk „dailėtyros“ sąvoka ir sovietiniais laikais nebuvo žinoma į vakarus nuo Lazdijų, ten ir tamsiausiais laikais tai, ką mes tebevadiname „dailėtyrininkais“, buvo ir tebėra vadinama „dailės istorikais“.

Pastarasis specialybės pavadinimas įpareigoja vietoj interpretavimų ir sintetinių užsiimti žymiai žemiškesne veikla, kuri, ko gero, labai pažemintų dabartinę posovietinį dailėtyrininką. V. Drėma kaip tik ir užsiėmė tokia kasdieniška veikla, kuri oficialiosios dailėtyros vadinama „juodu darbu“. Beveik tokio juodumo, kokio yra architektūros natūriniai tyrimai. Jis (V. D.) ypatingas buvo jau vien tuo, kad pripažino natūros tyrimų svarbą teigdamas, kad „natūros paieškos duoda išsamiausią informaciją“. Apibendrinant V. Drėmos kriterijus galima teigti, kad jis tyrimų uždaviniais laikė *verčių atskleidimą ir jų išsaugojimą*. Tai tikrai abstrakčiu mąstymu, kurio vis trūksta paveldosaugininkams, apdovanoto intelekto motyvai.

Dar jis šiek tiek orientavosi ir į veiklos planingumą, nes kaip tyrimų apibendrinimo produkto ragino siekti istorinių medžiagų, konstrukcijų ir stilistinių formų katalogų, kuriais galima būtų remtis ateities tyrimuose, sudarymo ir nuolatinio tokių katalogų papildymo naujais duomenimis. Panašiai nuo seno elgiasi archeologai, radinių katalogais grindžiantys visas savo išvadas, iš esmės tai sudaro archeologijos srities moksliskumo pagrindą. Gali būti, kad jei neseksime pripažintu jų metodu, ir toliau rizikuosime sužlugdyti savo pretenzijas į „moksliskumo“ pripažinimą.

Dar apie vertinimą: galiojantis įstatymo įgyvendinamasis aktas (IV-259) yra įtvirtinęs tokią tyrimų rūšį kaip *vertinamojo pobūdžio (aksiologiniai) tyrimai* ir priskyręs juos prie neardomųjų tyrimų. Būtina pastebėti, kad architektūros tyrėjas, natūroje vykdamas ardomuosius tyrimus, su kiekvienu plaktuko smūgiu priverstas užsiimti vertinimu – ar vertingiau atidengti eilinį apdailos sluoksnį, ar jį išsaugoti. Todėl ardomųjų veiksmų atlikimas yra aukščiausios kvalifikacijos reikalaujantis tyrimų etapas, kurio negalima patikėti padieniam darbininkui, kaip buvo praktikuota restauracijos aukso amžiuje. Mat kaip jau užsiminta straipsnio pradžioje, XX a. antrojoje pusėje viskas, kas nėra gotika, laikyta vertinga tik jeigu yra dekoruota. Todėl laikyta, kad jeigu polichromijos tyrėjas patikrino objektą ir nieko vertingo nerado – jį (objektą) galima drąsiai lupti iki mūro. Po tokios praktikos atsirado keistų apibendrinimų, neva, pavyzdžiui, Lietuvoje išvis beveik nebuvo renesanso, nors teturint vien bendrąjį išsilavinimą ir vien užmetus akį į T. Makovskio 1600 m. Vilniaus panoramą kyla visai priešingų minčių.

4. Dokumentavimas

Simonavičius, Ž., 1960: tyrimų dokumentavimas tekstų, piešinių, brėžinių, fotonuotraukų ir autentiškų medžia-

gų pavyzdžių pavidalu turi būti tinkamas sprendžiant konkrečius uždavinius, reikalaujanti minimalių sąnaudų, laiko ir energijos, būti tinkamas archyvuoti, dauginti ir publikuoti be papildomo apdoravimo. Reikia stengtis apsieiti be juodraščių, kuo daugiau fiksavimo galutiniu pavidalu atlikti objekte, kai įmanoma, tenkintis fotografavimu. Tik itin atsakingais atvejais fiksuotini atskiri zondai ar elementai, kai įmanoma, fiksuotina tiesiai ant matavimų brėžinių, taip sutaupoma laiko. Dokumentavimo medžiagoje turi būti minimumas, bet ne mažiau faktų, datų, matmenų, skaičių, detalių, pastabų, išvadų, nurodymų, tikslumo.

Urbonienė, E., 1971: zondų (originale – „zondažų“ – aut. pas.) piešimas (originale – „užpiešimas“ – aut. pas.) pradėtinas padarius objekte didumą atodangų („zondažų“ – aut. pas.). Geriausia, kai tai daro tiriantis architektas, bendradarbiaudamas su istoriku. Nebūtina piešti visų, o tik charakteringiausių zondus, kuriuose atsiskleidė daugiausia informacijos. Restauravimo darbo brėžiniams parengti darytini archeologiniai matavimai, dėl kurių išties atidengiamas didelių plotų mūras. Atskirų laikotarpių mūrai aprašomi mūro kortelėse, kurių yra kelios formos. Kortelėse yra, greta kitų „argumentų“ ir „išvadų“, skiltys. Zondai numeruojami, jų vietos žymimos schemose. Charakteringi zondai dar ir fotografuojami. Remiantis zondų ir mūro kortelėmis sudaromos stilistinės planų kartogramos, jeigu reikia – ir fasadų bei pjūvių. Daromos spalviškai arba grafiškai. Dažniau spalvinami juodraščiai, nes spalvotus švarraščius sudėtinga dauginti, publikuoti, bet jie vaizdesni. Nėra bendros simbolių ir spalvų sistemos. Buvo pasiūlyta Ž. Simonavičiaus, bet labiau paplito kilusi iš Čekoslovakijos.

Purlys, E., 1972: fiksuojant elemento liekanas pagrindžiamas jo atkūrimas. Kartais laiko taupymo sumetimais fiksavimas gali būti užbaigiamas vykdant restauracijos darbus. Fiksuojamas elementas priskiriamas konkrečiai istorinei objekto rekonstrukcijai. Neaptikus jokio elemento, nustatomas sluoksniavimasis ir pirminis mūras. Pateikiama statybinių medžiagų charakteristika, mūro savybių analizė, pagal kurią jis priskiriamas stilistinei epochai. Tai apytikris datavimas, jeigu jis nepagrįstas istoriniais duomenimis. Fiksavimo būdas turėtų būti pasirenkamas priklausomai nuo informacijos, gaunamos zonduojant, pobūdžio. Aptikus elementus darytini brėžiniai, kartu aprašas ir fotofiksacija (zondo kortelė). Nesant elemento pildytina mūro kortelė su aprašu ir fotofiksacija. Apibendrinant gautą informaciją nustatoma pastato mūro struktūra šiuo metu, fiksuojami planų ir fasadų pokyčiai kiekviename evoliucijos etape (pateikiamos planų ir fasadų stilistinės kartogramos,

retrospektyviniai brėžiniai ir ataskaita). Fiksacijos metodikos tikslas – maksimalus patikimumas, vaizdumas ir išvadų įtikinamumas.

Drėma, V., 1975: mūro tyrimų rezultatų dokumentacija: a) zonuojant architektas veda dienyną; b) paruošia būtiną pagalbinę medžiagą; c) tvarko tyrimų rezultatų dokumentaciją; d) visi mūro zondai pažymimi planuose ir išsklotinėse ne mažiau M1:25; e) zondai numeruojami arabiškais skaitmenimis; reikšmingesni zondai fotografuojami su pridėta masteline liniuote; f) surenkami pavyzdžiai cheminiams tyrimams.

Zareckienė, D., 1987: iki šiol PRPI (Paminklų restauravimo projektavimo institutas) nėra bendros tyrimų dokumentavimo formos. Dalis specialistų zondus fiksuoja laisva forma, individualiais ženklais, ne visada daro kartogramas, tyrimų ataskaitas. Dalis duomenų lieka neužfiksuota ir nepatenka į archyvą. Paprastai dokumentavimas baigiasi mūro stilistinėmis kartogramomis, kurios tik konstatuoja, kokia susiklosčiusi paminklo stilistinė sudėtis, bet neatsako į klausimus, kokia buvo jo raida, koks išlikimas, atskirų paminklo dalių kompleksinė vertė. Kartais duomenys apie elementą išbarstyti po atskirų zondų fiksacijas, nėra apibendrinto jo vaizdo. Naudoti dvejetainių ženklų rinkiniai su įvairiomis variacijomis ir kartu laisva forma. Ne visada apmatuojami zondai. Paprastai naudojamos kortelės. Nėra bendrų sutartų ženklų, tai apsunkina kartogramų skaitymą. Retai rengiamos retrospektyvinės schemas. Medžiagos kokybė itin priklauso nuo autoriaus profesionalumo, o ne nuo paminklo sudėtingumo.

Paruošta instrukcija „Architektūros tyrimų metodiniai nurodymai“ su pavyzdžiais, kortelėmis, etalonais. Bet ir ši parengtoji metodika kol kas nebuvo patvirtinta kaip oficiali PRPI. Joje apibrėžtas mūro zondavimo duomenų fiksavimas, architektūrinės raidos, elementų ir fotozondų kortelės, pateiktos jų formos, sutarti ženklai mūro stilistinėms kartogramoms, retrospektyviniams brėžiniams. Naujas rinkinys parengtas siekiant vaizdumo, lakoniškumo, pratęsimo galimybes, atlikimo paprastumo. Nustatyti stilistinių epochų ženklai. Tos pačios stilistinės epochos skirtingoms fazėms žymėti naudojamas tas pats skirtingo intensyvumo ženklas. Žymimi mūrai, autentiškos detalės ir zondų numeriai. Mūro stilistinės kartogramos – grafinės natūros tyrimų suvestinės, parodančios faktinį įvairių laikotarpių išlikimą. Sudėtingais atvejais iš jų sunku suvokti raidą ir įvertinti išlikimą, todėl reikia atlikti faktinę duomenų diferenciaciją pagal statybos ir rekonstrukcijų etapus. Daromi detalūs fragmentų brėžiniai ir retrospektyviniai brėžiniai, kuriems gali būti panaudotos ir analogijos. Tai mokslinė medžiaga, atspindinti vystymosi fazes. Medžiagą galima

panaudoti skirtingų fazių išlikimui nustatyti, architektūrinę meninę vertę, restauravimo koncepcijos parengti, architektūros istorijai iliustruoti.

Iki IX dešimtmečio buvo akcentuojamas dokumentavimo lakoniškumo, laiko ir sąnaudų taupumas. Ilgainiui toks akcentas blėso, nes tyrimus bandyta industrializuoti, didinti tyrėjų skaičių. Metodikai svarbiu kriterijumi darėsi galimybė į tyrimus įtraukti ne tokius pasirengusius ir net visai nepasirengusius „kadrus“. Į šią sritį perėjo daug atsiktikinių žmonių, negalėjusių rinktis karjeros krypties, priverstų imtis ne tokio prestižinio darbo. Daugelio jų šioje srityje nebeliko, bet tai jai nesudaro nuostolio. Suprantama, šio bei to pasiekti pavyko dėl vieno iš dialektikos – kiekybinių pakitimų perėjimo į kokybinius – dėsnio veikimo. Tačiau įgudimas buvo ir liko paremtas kokybiškais ir sparčiais tyrimais.

2002 m. po Rusijos ekonominės krizės, atsiliepusios visame Pasaulyje, PRI (Paminklų restauravimo institute, ankstesniame PRPI, dabartiniame PRI – Projektavimo ir restauravimo institute) nebeliko jokio tyrimų padalinio, visi (išskyrus vieną) tyrėjai perėjo į grynai individualią praktiką, jų kiekis Lietuvoje vėl sumažėjo iki vienženkliai skaičiaus, bendros metodikos parengimas tapo dar problematiškesnis. Kai paveldo objektų tvarkyba lokaliai suintensyvėja, kaip buvo įstojus į ES iki 2008 m. gale prasidėjusios globalinės krizės, išlikusiems tyrėjams dokumentavimo taupumas laiko ir sąnaudų atžvilgiu vėl tampa aktualus. Jis aktualus ir paveldo išlikimui, kuriam visada ir visur kaip tik ekonominio klestėjimo laikais išskyla sunykimo grėsmė. Taigi Ž. Simonavičiaus (dabartinio Simonaičio) 1960 m. metodikos paieškų istorijos pradžioje akcentuotas dokumentavimo lakoniškumo principas pasirodė esąs nuolat svarbus.

Dar ir 1971 m. E. Urbonienės tekste matoma lakoniškumo svarba, nes tyrėjų tebebuvo vos keletas, o jiems imta kelti nepaprastai daug imlumo reikalaujančias užduotis. Dokumentavimą objekte ji priskyrė prie kvalifikacijos ir tarpdisciplininio bendradarbiavimo reikalaujančių tyrimų etapų. Akivaizdu, kad praktikuotas zondavimo organizavimas naudojant žemos kvalifikacijos darbo jėgą, nes vis rašoma apie didelių mūro plotų atidenginėjimus ir mūro, bet ne architektūros tyrimus.

Tyrimų skaidymas į „argumentus“ ir „išvadas“ rodo bandymus jiems suteikti daugiau mokslinio ir kartu galimybes tyrinėti mažai įgudusiems, nes patyrę iškart mato „išvadas“, jiems nereikia dirbtinai ties kiekvienu zonu išvedžioti „argumentų“, tai prieštarauja lakoniškumo kriterijui (juk biologas, pavyzdžiui, stebėda-

mas kad ir gerai pažįstamą keturkojį naminių žinduolių plėšrūną, užuot detaliai aprašinėdamas jo savybes, kad argumentuotų jo tapatybę, rašo tiesiog „šuo“). Argumentai ir išvados galėtų būti surašyti vieną kartą visam objektui galutinėje tekstinėje ataskaitos dalyje, kuri turėtų būti lakoniška, ne atkartoti to, kas matoma brėžiniuose, o tik glaustai komentuoti.

Dėl taupumo fotografuoti ne tik charakteringi zondai, bet *visi* zondai (arba bent didžiama, kaip 1960 m. rašė Simonavičius). Anais laikais, kai rankų darbas vertintas mažiau negu automatizuotas, siūlymas fotografuoti tik ypatingais atvejais suprantamas, bet dabar, kai fotografavimas yra visuotinai prieinamas ir paprastas reikalas, fotografuoti derėtų kuo daugiau. Ir dar dėl teisinių principų įsigaliojimo – nuotrauka labiau pretenduoja į įrodymą negu piešinys.

Kartogramos, kurios ir liko pagrindiniu suvestinių tyrimų dokumentu, vadintos „mūro“, „mūro stilistinėmis“ arba „istorinėmis stilistinėmis“ kartogramomis. Tai netikslu, nes tiriami objektai ne visada mūriniai, mūriniuose objektuose yra svarbių autentiškų dalių, padarytų iš kitokių medžiagų, mūras ne visada išreiškia stilių, o dažniausiai visai neišreiškia. Mūrininkas juk paprastai neturi jokio supratimo apie stilius. Nemūrinės dalys mūre menkai vertintos – juk paveldotvarkos veiklos pagrindiniu tikslu laikytas restauravimas, vadinasi, tyrėjas turi atsekti kuo ankstyvesnes mūro formas. Jos tada restauruojamos ir užpildomos atitinkamos epochos archetipus atitinkančiais imitaciniais medžio gaminiiais, o tegul ir vėlyvesni, bet autentiški gaminiai likviduojami. Dabar linkstama prie kitokių principų, nuolat gyvavusių visoje Vakarų Europoje. Todėl *atpažinti ir dokumentacijoje priskirti prie statinio raidos etapų medžio ir kitus trapius nemūrinčius gaminius, dangas, apdailas būtina*.

Lietuvoje su stilistiniu grynumu visada buvo striuka, dažniausiai stiliaus elementai diegiami formaliai, mechaniškai, dažnai viename objekte sumaišomi kelių ideologiškai nesutaikomų stilių elementai, nes ideologija mums paprastai nesvarbi, nesuvokiama, svarbiausia – kiek įmanoma neatsilikti nuo vakarietiško madų. Net specialistais laikomi asmenys tai menkai suvokia, todėl, pavyzdžiui, rašoma „rokokas, arba vėlyvasis barokas“, nors abu šie stiliai visiškai skirtingos kilmės, pirmasis – prancūziškos, antrasis – itališkos. Yra daug vietinių pavyzdžių, kur viename objekte suveltos istorinės ir secesinės formos, kurios yra visiškai nesutaikomos, nes pats žodis „secesija“ reiškia atsiskyrimą, suprask – nuo istorizmo principų.

Dėl šių priežasčių ir didesnio saugumo, kad tyrimai nenukryptų į grožinės literatūros sritį, kartogramos

nevadintinos „mūro“ ar „stilistinėmis“, o ir „istorinėmis“, nes nuolat striuka ir su istoriniais šaltiniais, o verčiau jas vadinti tiesiog „raidos kartogramomis“. Vietoj abejotinių stilių pavadinimų kartogramų legendose galima rašyti raidos etapų numerius eilės tvarka, jeigu yra duomenų, susiejant jas su istoriškai nustatytais rekonstrukcijų datomis, apytikriais galimais rekonstrukcijų datavimo periodais arba, dar smagiau – su galimais vietiniais istoriniais valstybės raidos periodais, kaip nuo seno daroma Vakaruose (pvz.: Tiudorų, Viktorijos, Habsburgų periodai – Jogailos, Poniatovskio, Muravjovo periodai ir t. t.).

Kalbant apie fasadų kartogramas – jų braižymas paprastai kertasi su bendra kartogramų vaizdavimo logika. Juk fasaduose paprastai matomos tik pačios vėlyviausios apdailos, išskyrus išzonduotas ar savaimės atsidendusias vietas. Tai tik tokios fasadų vietos ir žymėtinios simboliais fasadų kartogramose, antraip susidaro neleistina painiava.

Kalbant apie kartogramų simboliką – jeigu liausimės priskirinti statinio raidos etapus prie stilių, nebus prasmės naudoti stilistinius laikotarpius simbolizuojančius žymenis. PKZ, pavyzdžiui, etapus žymi tiesiog didėjančio intensyvumo linkme pagal senumą, nenustygstantis Simonaitis (buv. Simonavičius) – vaivorykštės spalvinės gamos principu, taip iliustruoja statybos technikos ir formų evoliuciškumą.

Spalvų naudojimas kartogramose dirbant su vektorinėmis braižybos programomis ir naudojant šiuolaikinę spausdinimo bei leidybos techniką nesukelia jokių problemų. Vaizdumas gali nebūti aukojamas dauginimo patogumui. Priešingai – maketuojant brėžinius kompiuteriu spalvas būtina naudoti kaip techninę priemonę, ir tuo patogiau, kuo jos kontrastingesnės. Be to, galima ir patartina skirtingų raidos etapų duomenis braižyti skirtinguose sluoksniuose, taip padidinti vaizdumą ir sudaryti galimybes bet kada be didelių pastangų kartogramas paversti retrospektyviniais brėžiniais, lengvai pasiekiant maksimalų vaizdumą, kurio taip pasigesdavo tyrimų metodikos paieškų pirmtakai.

E. Purlio 1972 m. pastebėtą poreikį fiksavimą pratęsti ir užbaigti tvarkybos darbų metu kaip tik sėkmingai gali patenkinti kompiuterinės grafikos naudojimas. Negalima nepritarti, kad fiksavimo būdas turėtų būti pasirenkamas priklausomai nuo informacijos, gaunamos zonduojant, pobūdžio. Jis turėtų būti maksimaliai lanksčiai pasirenkamas pagal visame objekte gaunamos informacijos pobūdį. Nebūtina nustatinėti jokių formalių taisyklių, kaip teigė ir Ž. Simonavičius, jos tik suvaržytų techniškai parankesnių būdų diegimą. Negalima nepritarti E. Purlio minčiai, kad fiksacijos

metodikos tikslas – maksimalus patikimumas, vaizdumas ir išvadų įtikinamumas – jai (metodikai) keltini tik tokie reikalavimai.

Atsiliepiant į V. Drėmos mintis galimos tokios pastabos: a) zonduojant (geriau – tyrinėjant, nes tyrimai nėra vien ardomieji, ir zondavimo turi būti kuo mažiau, kad mažiau būtų pakenkta tiriamam objektui) tikrai pravartu vesti dienyną (mintis, palaikyta ir Urbonienės su Simonavičiumi, jį vadinusiu tyrimų kronika), o žymėti tiksliai abrisų darymo datas būtina, fotofiksacijos datavimas vyksta automatiškai, naudojant skaitmenines kameras; b) apie jokių tyrimus be pagalbinės medžiagos kalbėti net nėra prasmės kaip ir be tyrimų rezultatų dokumentacijos tvarkymo; c) privalomo mastelio nustatymas fiksuojant, kai naudojama kompiuterinė grafika, visai nereikalingas, svarbu tik kad būtų užtikrintas reikiamas informacijos kiekis, mastelio keitimas bet kuriuo metu įmanomas; d) zondų numeravimas būtinas, o fotografavimas, kaip jau rašyta šiose pastabose, pageidautinas kuo intensyvesnis (ir ne tik reikšmingesnių zondų) bei lengvai įgyvendinamas naudojant skaitmeninę techniką; e) pavyzdžių cheminiams tyrimams surinkimas labiau reikalingas, jeigu tikrai numatomas restauravimas, nes datavimas pagal medžiagų cheminę sudėtį visgi nepasiteisino kaip patikimas, be to, yra labai brangus.

Bendros dokumentavimo formos siekimas buvo svarbus žinybiškai, kol PRPI (dabar PRI) dar turėjo tyrėjų, o dabar jis nei būtinas, nei įmanomas. Priešingai – gal net kenksmingas, nes pažabotų metodikos kūrybą, o tai paveiktų techninę pažangą. Juk po fotogrametrijos dar atsirado lazerinė nuotolinė matavimų technika, GPS, LKS ir 3D skenavimas taškų debesies metodu. Ar šios naujovės turėtų būti pritaikytos prie senstančių popieriaus marginimo standartų? Su tokia problema jau opiai susiduria archeologai, kurie tokius standartus turi, jų laikymasis jiems (archeologams) nustatytas vos ne kaip moksliskumo pakaitalas.

Dėl ataskaitų archyvavimo ir duomenų išlikimo užtikrinimo: nebesant tyrimų monopolio pagal nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą visų tyrimų, kurių vykdymui yra išduoti kultūros paveldo departamento (KPD) leidimai, ataskaitos turi patekti į jo archyvus. Tokiu atveju departamento uždavinys yra tokias ataskaitas išreikalauti, gerai tvarkyti savo archyvus ir pagal LR archyvų įstatymą padaryti juos visuotinai prieinamus. Autorinėms teisėms užtikrinti galėtų būti taikomas archeologijos paveldo tarptautinių rekomendacijų siūlomas principas – jeigu tyrimų autorius per dvejus metus nuo atradimo padarymo

nesuskumba publikuoti jo medžiagos, jis (autorius) praranda autorines teises į jo (atravimo) publikavimą, nes atradimai turi teisę būti publikuoti.

Kortelės gali būti naudojamos, jeigu tai tyrėjui patogiu, tačiau neturėtų būti privalomos jų formos, kad nevaržytų kūrybinės iniciatyvos. Jos turi ir negatyvių savybių, viena blogiausių – verčia zonduoti iki atviro mūro, o to darymas be būtinybės žaloja paveldo objektą. Kortelės klausimyne paprastai akcentuotos mūro savybės, pagal kurias tradiciškai datuojama. Toks datavimo būdas vienpusiškas, apgaulingas, mažai pagrįstas. Kortelė verčia mūre išvelgti neegzistuojančių savybių, tokių kaip, pavyzdžiui, skiedinio spalva. Skiedinys susideda iš daugelio įvairiaspalvių dalelių. Pati spalvos sąvoka yra buitinio lygmens empirikos padiktuota abstrakcija, nes spalva yra tik medžiagos savybė atspindėti vienokio ar kitokio dažnio šviesos spindulius, vadinasi, priklauso be medžiagos savybės dar ir nuo konkrečios šviesos spektrometrinės sudėties, taigi ir nuo apšvietimo šaltinio, atmosferos cheminės sudėties, reflektuojančių objektų kaimynystės ir t. t.

5. Datavimas

Simonavičius, Ž., 1960: tik pamini datavimo sąvoką.

Urbonienė, E., 1971: datuojama pagal mūrijimo techniką ir skiedinį, bet reikia nuolat sugrįžti prie istorijos šaltinių ir lyginti zondus visame pastate. Pateikti detalūs tikrai vertingi iš autoritetingų šaltinių surinkti įvairių epochų mūro technikos pavyzdžių aprašai.

Purlys, E., 1972: kadangi dauguma archyvų žuvę arba išsibarstę po visą Europą, rašytinių duomenų užtenka tik tyrimų pradžiai, natūros tyrimai tampa ypač svarbūs ir įgauna istorinių šaltinių vaidmenį, tampa datavimo priemone. Reikalingi nauji datavimo metodai. Charakterizuojant statybines medžiagas, atliekant mūro savybių analizę ir t. t. datuojamas mūras (rišimas, siūlės, skiedinys, plytų dydis, spalva ir t. t.) ir priskiriamas stilistinei epochai. Tai apytikris datavimas, jeigu jis nepagrįstas istoriniais duomenimis. Galima kaupti medžiagą apie statybinių medžiagų kaitą ir ją panaudoti datuoti. Radiokarboninis metodas nėra labai tikslus.

Drėma, V., 1975: zondavimo duomenų istorinis ir stilistinis apibrėžimas daromas ne intuityviai, o naudojant analogiško mūro davinių katalogus (būtina parengti). Dažnai datavimai būna abejotini. Negalima pasikliauti vien plytų matmenimis ir rišimo būdais. Dar datuoti reikia skiedinius. Datuojant reikia remtis įvairiomis disciplinomis. Jei visi trys rodikliai: plytų matmenys, rišimo būdas ir skiedinio sudėtis sutampa su katalogo rodikliais, galima datuoti. Katalogas nuolat tikslingas.

Zareckienė, D., 1987: nenagrinėja datavimo problematikos.

Ilgudimas datuoti pagal mūrą tikrai yra labai vertingas, įgyjamas įgavus daugiametės patirties. Tačiau kiekvienas tiriamas objektas yra išimtis iš taisyklių. Mūri dažnai naudojamos antrinės ankstesnių epochų plytos. Vietinės plytų gamybos tradicijos dažnai stipresnės už laiką, tai reiškia – skirtingose Lietuvos vietose nesikeitusios iki kelių šimtmečių. Tenka tyrinėti ir ne Lietuvoje, arba vietovėse, kurios kelis šimtmečius priklausė kitoms valstybėms ir buvo sugražintos Lietuvai.. Skiedinys priklauso ir nuo vietinių medžiagų, nuo laikmečio ir vietovės ekonominės būklės, kartais mūre nei plytos, nei skiedinys išvis nenaudojamas. Mūro savybės gali nulemti ir atsitiktinai atvykusių meistrų tradicijos, užsakovo pretenzijos, architekto principingumas. Pavyzdžiui, vieno iš klasicizmo pagrindėjų L. Stuokos-Gucevičiaus naudotas mūras yra mažiausiai tipiškas klasikinės mūro technikos atvejis. Drastiškai perstatinėdamas išstisus kompleksus jis naudojo ypač daug antrinių plytų, reikalaujavo švediško smiltainio, kurį gausiai naudojo Vilniaus katedroje, importo.

Tenka tyrinėti ir nemūrinius objektus (akmens bloškai, betonas, medis, fachverkas ir kt.).

Todėl teisingas yra E. Purlys, tvirtindamas, kad datavimas pagal mūrą be istorinių duomenų yra apytikris, ir V. Drėma, užsimindamas, kad datavimas yra tarpdisciplininė užduotis. Pastaroji užuomina yra platesnė, bet dar platesniu datavimo, dar geriau – *identifikavimo* (nes svarbu ne tik nustatyti statybos *laikmetį*, bet ir pažinti objekto bei jo dalių *prigimtį*, kuri vėlgi padeda patikslinti laikmetį) principu kaip ir kriminalistikoje gali būti *indukcija* (iš lotyniško *inductio* – „užvedimas, paskatinimas“ – formaliosios logikos metodas apibendrinti skirtingus faktus į bendras išvadas) + *dedukcija* (iš lotyniško *deductio* – „išvedimas“ – formaliosios logikos metodas apibendrinimus išskleisti į atskirus sprendinius arba kitus, platesnius apibendrinimus). Nes identifikuojant autentišką kaip ir kriminalistikoje įrodymai gali būti pateikti arba prielaidos paniekintos remiantis bet kokia smulkmena, kurios neįmanoma iš anksto numatyti, *o galima tik dėl pastabumo ir patyrimo lengviau ir greičiau tai padaryti ir išvis padaryti*.

Datuoti, be mūro, kitų konstrukcijų ir apdailos technikos, gali padėti patalpų įrangos technikos, stiliškos, puošybos ir jos technikos, statinių ir urbanistikos tipologijos nagrinėjimas ir t. t. Absoliučiai tikslus, vienerių metų tikslumo yra dendrochronologinis datavimas. Lietuvos istorijos institutas kartu su fizikos institutu kuria visiškai naują keramikos išdegimo datavimo techniką pagal sunkųjų elementų skilimo puspe-

riodį, kuris leis datuoti maždaug 100 m. tikslumu. Tai žymiai tiksliau už radiokarboninį metodą, o tyrėjams nesutariant net dėl mūrinės statybos pradžios Lietuvoje tai jau gana tikslu.

Dėl suminėtu priežasčių tiriančiam architektui praveru turėti žinių iš tokių sričių, kaip istorija, dailės istorija, karybos istorija, technologijų istorija, archeologija, antropologija, lyginamoji kultūrologija, religijotyra, filosofija, psichologija, etnografija (įskaitant vietinių kalbų ir slengų supratimą), fizika, chemija ir t. t. Remiantis tokiais žiniomis jis turėtų pažinti savo srities profesinius principus, galiojančius dabar ir galiojusius visose ankstesnėse epochose. Kitaip sakant, nuo projektuotojo, dirbančio trijų koordinacių sistemoje, tyrėjas skiriasi tuo, kad dirba su papildoma ketvirta – laiko dimensija. Visa šia dimensija jo darbas yra sudėtingesnis už projektuotojo, nes tyrėjas privalo turėti dar ir pakankamai patyrimo projektavimo srityje, kad suvoktų, kokių duomenų reikia iš tyrimų.

Be to, jis turi turėti pasižymėti fizine jėga ir ištverme, neturėti daugybės fobijų arba sugebėti efektyviai jas slopinti.

6. Natūros tyrimų technologija

Simonavičius, Ž., 1960: neužsimena, nors tikrai turi ką apie tai pasakyti.

Urbonienė, E., 1971: tyrimai vykdomi etapais. Žvalgybiniai vykdomi iš išorės, eiliniai, arba privalomieji, – ir iš vidaus. Išplėstinių, arba detaliųjų tyrimų, vykdomų „pilnos“ (straipsnio autoriaus kabutės rašomos dėl sąvokos šiurkščios neatitikties dabartinėms lietuvių kalbos normoms, bet ši sąvoka tada buvo normatyvinė, toliau ir kitur tekste ji paliekama be komentarų – aut. pas.) objekto restauracijos atveju zonų skaičius neribojamas. Surenkama tekstinė ir grafinė medžiaga apie tirti numatomą objektą, atliekama fotofiksacija ir apžiūra, kurios kruopštumas neturi priklausyti nuo numatomo tyrimų detalumo. Ją geriausia pradėti nuo rūsių ir baigti pastoge. Juose daug informacijos, nes dažniausiai būna netinkuoti. Gerai, kai apžiūroje kartu dalyvauja kitų specialybių tyrėjai.

Jei objektas netyrinėtas žvalgybiškai, pirmieji zondai numatomi išorėje, sandūros su kaimyniniais pastatais vietose, kur mūras mažiausiai nukentėjęs, kad būtų nustatytas statybos laikas. Tada tikrinamos angos, jų pokyčiai (forma ir vietos). Nustačius angos pakitimą būtina nustatyti, kiek jos išlikusios. Tikrinama, kurios sienos autentiškos, kurios pristatytos vėliau. Tam tikslui tikrinama sienų susikirtimuose, atidengiamos mūro juostos sienos viduryje. Kartu patikrinama ir vidaus angų

padėtis. Juostos kalamos patogiam aukštyje. Ieškoma skliautų pėdsakų kalant vertikalias juostas iki lubų. Radus pėdsaką aiškinamasi skliautų forma. Radus arkinę sąramą nustatinėjama ne tik jos forma, bet ir gylis, nustatoma, ar tai anga, ar niša (giluminiai zondai). Jie daromi ir įtariant ant sienos apdailą. Fasadams tirti naudojamos laipiojimo ar pakėlimo priemonės.

Purlys, E., 1972: labiausiai paplitęs tyrimų būdas – sienų zondavimas. Tai atsakingas etapas, nes nuo jo priklauso informacijos kiekis ir kokybė, pastato saugumas. Kad išliktų spalvinė puošyba, būtina iš anksto jos paieška. Tinkas zonduojamas pasluoksniui, taip nepakenkiama tapybai ir aiškiau atskleidžiamas sluoksniavimasis. Visi sluoksniai zonde eksponuojami, kad galima būtų lyginti su kitais zondais. Aptikus dekorą zondavimas nutraukiamas.

Drėma, V., 1975: turėtų būti kuo mažiau nukalama tinko, pagal galimybes naudoti termovizines kameras.

Mūro zondavimo uždaviniai: pirminės statybos technikos ir jos išlikimo nustatymas; pirminių konstrukcinių ir stiliaus formų pažinimas; vėlesnių rekonstrukcijų mūro technikos skirtumų atskleidimas; visų vėlesnių rekonstrukcijų architektūrinių ir stilistinių formų katalogo sudarymas; planinės struktūros ir funkcijų raida; visų techninių ir architektūrinių pakeitimų chronologijos nustatymas; vertingiausio ir geriausiai išlikusio raidos etapo nustatymas; pažeidimų priežastys. Zondavimas turi būti vykdomas planingai, prieš tai susipažinus su medžiaga.

Paieškų darbo plano klausimai: pamatai (kilmės laikotarpis, techninės ypatybės, pirminė plano sistema, aukštutinė išlikimo riba, jei antžeminė dalis vėlesnė); rūšiai (kilmės laikotarpis, techninės ypatybės, pirminė plano sistema, kiek ji skiriasi nuo pamatų ir antžeminės dalies plano sistemos, pirminis grindų ir skliautų horizontas, vėlesni pakeitimai, mūrų vėlesni pakeitimai, mūrų sandūros su pamatais ir antžeminės dalies mūru, jei nėra vienalaikiai); antžeminės dalies sienų ir skliautų mūrai (kilmės ir rekonstrukcijų laikotarpiai, techninės ypatybės, jeigu skiriasi nuo rūšio mūrų, rekonstrukcijų mūrų techninės ypatybės, pirminė plano struktūra, pirminis grindų ir lubų horizontas, pirminių langų angų dydžiai, proporcijos, tipai, angokraščiai, išsidėstymas, vėlesnių langų kompoziciniai pakeitimai, pirminių laiptų narvelių struktūra, padėtis, pakeitimai, stiliaus elementai: skliautų tipas, nišos, kontraforsai, lizenos, piliastrai, cokoliai, karnizai, kolonos, orderiai, portalai, sandriakai, krosnys, židiniai, dūmtraukiai, ventiliacijos ir akustiniai kanalai, angų apvadai, konsolės, frizai, fasetės, rozetės, girliandos, vainikai ir t. t., sudaromi elementų katalogai); pastogės (tikrinama, ar nebuvo

pašalinti viršutiniai aukštai, atikai, frontonai, pastogių liukai ir t. t., kiek liko pirminio gaisrasienių mūro, kiek jis rekonstruotas, ar frontonuose liko dekorų, kiek frontonų ir gaisrasienių sienose liko gretimų pastatų elementų, ar galima iš frontonų ir gaisrasienių nustatyti pirminio stogo struktūrą, ar buvo palėpė gyvenama ar naudojama sandėliuoti, tikrinami jos langai, keltai ir t. t., pirminė dūmtraukių sistema ir pokyčiai).

Mūro technikos tyrimai zonduojant: mūras zonduojamas tik pabaigus dažymo ir tinkavimo zondavimus; tam tikrais atvejais galima dirbti kartu su polichromijos tyrėjais; visada dirbama kompleksiskai su polichromijos tyrėjais, neatsietai; kai kertamas tinkas, jis nuimamas pasluoksniui, kad nebūtų pažeisti iš tinko suformuoti elementai; šalinant seniausių tinko sluoksnį reikia nustatyti, ar jis vieno laiko su mūru; mūro technikos pažinimui ir sandūroms atskleisti pakanka atidengti mūro paviršių.

Giluminis zondavimas atliekamas, kai reikia: pažinti giluminę mūro struktūrą, parodyti sienų dubliavimą, nustatyti vėliau primūrytus elementus, atskleisti užmūrytas nišas, angas.

Prieš imantis zondavimo reikia išnaudoti savaimines atodangas. Nustačius elementų nukapojimus ar nugriovimus reikia nustatyti ilgųjų plytų šaknelių išlikimo gylį, kad galima būtų nustatyti prarastą formą. Zonduojant kartu fiksuojamos visos deformacijos, pažeidimai. Atlikus zondavimą visos deformuotos vietos profilaktiškai sutvirtinamos. Neleistinas joks nepateisinamas autentiškos substancijos pašalinimas.

Zareckienė, D., 1987: išankstiniai tyrimai turi nustatyti statybos pirmumą, statybos ir rekonstrukcijų etapus, išlikimą. Tyrimų programa rengiama pagal istorinius, ikonografinius, literatūrinius, grafinius ir natūros tyrimų duomenis. Sudėtingais atvejais nustatoma dviejų etapų tyrimų programa. Pradiniai tyrimai vykdomi mūro zondais, fotozondais atsižvelgiant į architektūrinę raidą.

Išnagrinėjus architektūrinės kompozicijos dėsnin-gumus sudaromas zondu išdėstymo grafinis tinklelis. Praktika parodė, kad taip galima rasti daugiau kaip 50 % architektūrinių ir dekoratyvinių elementų, visus statybos etapus ir beveik visas rekonstrukcijas.

„Pilnos“ apimties tyrimai daromi sudėtingiems svarbiems paminklams, kuriuos numatoma restauruoti. Vykdomi atlikus istorinius, polichrominius tyrimus, architektūrinius ar bent dalinius archeologinius matavimus. Apimtis ir paieškų vietos nustatomos pagal išankstinių tyrimų duomenis. Taip galima iš anksto pažinti tiriamo objekto struktūrą, suplanuoti zondu skaičių,

nustatyti svarbias vietas, sutaupyti darbo sąnaudas ir palikti pakenčiamą fasadų išvaizdą.

Daugelis elementų būna pakitę arba sunykę. Tyrimai leidžia atkurti retrospektyvinį vaizdą, kuris sudaromas pagal architektūrinės kompozicijos dėsningumus: simetrija, tipiškumas, tipinių elementų atitinkamumas. Būtina nustatyti, ar tiriamas elementas tipinis ar individualus, tada galima nagrinėti elementų tipus. Daugelis architektūros elementų simetriški vertikaliai plokštumos atžvilgiu ir nesimetriški horizontalios. Jei išlikusi simetriška pusė, antros pusės retrospektyva laikytina moksliskai pagrįsta. Kartais būna išlikę simetriškų pusių fragmentai, tada nagrinėjamas ryšys tarp jų. Kai mažai išlikęs elementas tipinis, galima nagrinėti jo liekanas.

Kai elementas netipinis, nagrinėjamos analogijos. Tada retrospekcijos patikimumas priklauso nuo analogo atitikimo ir nuo išlikusios elemento dalies dydžio. Elemento retrospektyvinio vaizdo sukūrimo operacijos: tipinių elementų ir pagrindinių architektūros, konstrukcijų ir dekoru parametrų nustatymas, blogai išlikusio elemento tipo atpažinimas, elemento retrospektyvinio vaizdo sukūrimas remiantis to tipo duomenimis. Tipinių elementų analogija taikoma tik tam pačiam paminklui. Ir individualūs elementai dažnai paklūsta tiems patiems konstrukciniams objekto ir įrangos dėsningumams.

Iš sudėtinių dalių nustatymo ir sąrašo sudarymo susideda elemento tyrimų programa. Juos išanalizavus buvo sudarytos įvairių elementų tyrimo programos (anketiniai klausimai): langų, durų, nišų, fasadų ir interjerų dekoru, perdangų, jungčių, stogų, ventiliacijos įrangos, laiptų ir statybinių medžiagų.

Mažai ką bederėtų pridėti, nebent tai, kad kelia abejonių tinklėlio metodas. Jis nebent tinkamas pradedantiesiems tyrėjams, kurių antplūdžio tikėtasi IX dešimtmetyje, padrąsinti, kad viską galima surasti. Išvis neturėtų būti orientuojamasi į ardymus – jie tik kai kuriais atvejais neišvengiama skausminga būtinybė.

Tyrimų etapiškumas dabar yra nustatytas kultūros ministro įsakymu ĮV-259, todėl diskutuoti dėl to per vėlu ir netikslinga, nes jis nustatytas iš esmės teisingai: *žvalgomieji, detalūs ir papildomi tyrimai*. Prie žvalgomųjų priskiriami ir detalūs dalies objekto tyrimai. Papildomais vadinami tie tyrimai, kurie tęsiami tvarkybos darbų metu.

Niekaip negalima sutikti su pirmtakais dėl to, kad žvalgomieji (dar žargoniškai vadinti „pirmos eilės“) tyrimai vykdytini iš išorės, o detalūs – ir iš vidaus. Toks skaidymas padiktotas akivaizdžiai tik realių gyvenimo sąlygų. Kol pagal planinę tvarką neišskeldinti gyventojai, tenka tenkintis tyrimais iš išorės, o

tik paskui galima imtis vidaus. Remiantis pradiniais tyrimais būdavo rengiami rekonstrukcijos projektai, be kurių patvirtinimo nebuvo įmanomas patalpų tuštynimas, o juk iš esmės pastato raida atsiskleidžia būtent iš jo vidaus ir ji (raida) turėtų lemti projekto sprendinius. Tyrimų iš išorės įspūdžiai turi įtakos nebent kosmetikai, kurią kaip tik tinka palikti spręsti gale, kai esminiai sprendiniai jau priimti ir įgyvendinami. Tada paprastai būna sumontuoti pastoliai, kuriais naudotis patogiu ir saugu, nereikia naudotis pakėlimo ir karstymosi priemonėmis.

Nieko nerašyta apie technines priemones, gal laikant, kad tai juodadarbių reikalas. Reikėtų keisti požiūrį ir juodu darbu laikyti kaip tik labiau kameralinius, o ne lauko darbus, nes būtent jie teikia visą informaciją. Tyrėjas neturėtų išeiti iš objekto nepadaręs išvadų arba sugrįžti į jį tol, kol išvadas padarys, nes retai tai pavyksta padaryti sėdint prie kompiuterio arba braižybos stalo.

Patarimai: įrankiai turi būti grūdinti vandeniui, o ne alyva – nors tai ne taip saugu dėl galimo asmenų skilinėjimo, bet užtikrina efektyvesnę atidenginimą, mažesnę vibraciją; juos galasti būtina iki dalgio aštrumo ir jo pustymo tvarka – palaipsniui trumpinant galandinimo intervalus iš abiejų ašmens pusių; į tiriamą objektą įrankių reikia pasiimti tiek, kad planuotą dirbti laiko tarpą asmenys neprarastų reikiamo aštrumo. Visa tai svarbu dėl mažesnio objekto sužalojimo garantijų ir laiko bei sveikatos taupymo; labiausiai tinkama plaktuko galvutė yra 800 g svorio. Reikia turėti atsarginį plaktuką arba papildomai gerai pagaląstą mūrininko kirtiklį, kuris itin pravartus dirbant dideliame aukštyje, kai viena ranka reikia už ko nors laikytis; reikia pasiimti atsarginę matavimo priemonę, geriausia kitokio tipo (pvz., 10 m ruletę ir rankinį 60 m lazerinį matuoklį); kartu dar ir dėl saugumo reikia turėti atsarginį nepriklausomą šviesos šaltinį, jį nuolat laikyti su savimi.

7. Darbo sauga

Nė viename šaltinyje neaprašyta, o ji svarbi. Greta būtinybės turėti atsarginį šviesos šaltinį, paminėtinos kitos svarbiausios taisyklės: eiti į pavojingą objektą saugiau ne mažiau kaip dviese; visada bent vienam neabejingam asmeniui pasakyti, kur eini ir kada planuoji grįžti; turėti su savimi individualias ryšio priemones gerai įkrautais akumulatoriais; vyksti į objektą saugiau automobiliu su automatine pavarų dėže, nes jį valdyti galima viena likusia sveika ranka ir viena likusia sveika koja; kur nors lendant partnerį palikti išorėje;

įtarus degių ar sprogių dujų kvapą nesinaudoti ugnimi, elektros prietaisais, kibirkščiuojančiais įrankiais; zondojuant mūvėti pirštinėmis su gumuotais delnais; naudotis respiratoriais ir apsauginiais akiniais, jeigu tokie tinkami tyrimams kada nors bus išrasti; kur nors lipant ant atramos laikyti vienu metu ne mažiau dviejų galūnių; lipant per paklotą, koją statyti vienu metu ne mažiau kaip ant dviejų lentų; visada karstyti tik plikomomis rankomis; krentant labiau saugoti stuburą ir galvą, o ne galūnes; pagal galimybes nestatyti laipiojimo priemonių virš aštrių ir kietų daiktų; visada duoti nukraujuoti atvirai žaizdai; nepalikti ardymo priemonių už regėjimo lauko ribų ir į įėjimo į patalpą angos pusę nuo savęs; neleisti sau prarasti daugiau 2,5 % kūno skysčių; su muilu ar šampūnu prausti tik kitą dieną po ardymų tyrimų; prisiminti, kad lauko darbai yra ne tokie kenksmingi sveikatai kaip kameraliniai darbai, todėl nepatartina pastarųjų tęsti po 23.00 val. arba pasiekus 160:95 mm kraujospūdį.

8. Urbanistika

Urbanienė, E., 1971: atliekant žvalgybinius tyrimus paprastai tikslas yra išsiaiškinti sklypo užstatymo evoliuciją, atskirų korpusų vertę, išskirti saugotinus pastatus bei jų fragmentus, o ne atskiro pastato savybes.

Ar dėl pavardės ir disciplinos pavadinimo kilmės kalambūriško sutapimo ji vienintelė užsiminė apie architektūros tyrimų urbanistinį aspektą? Tik turėtų būti žiūrima priešingai: ne urbanistika yra pradinių tyrimų objektas, o architektūros tyrimai turėtų būti urbanistinių tyrimų sudedamąja dalimi kartu su kitų disciplinų tyrimais.

Išvados

1. Natūros tyrimai svarbūs tuo, kad jų pagrindinis uždavinys yra nustatyti autentiškumą, kuris yra pagrindinė bet kurio kultūros paveldo objekto vertingoji savybė. Lietuvos atveju jie itin aktualūs dėl rašytinių šaltinių apie architektūros bei urbanistikos paveldą skurdumo ir nepalankių jo išlikimo sąlygų.
2. Šių tyrimų tikslu neturi būti vien paveldo objektų restauravimas, nes jis nėra prioritetinga paveldosaugos tvarkomųjų darbų kryptis. Realios socialinės sąlygos verčia iškilti daugybę tyrimų šaltinių tikslų, kurie taip pat negali būti ignoruojami.
3. Bandymai unifikuoti dokumentavimo formą paprastai būdavo žinybiškai motyvuoti. Besivystant technologijoms bandymas tai padaryti bet kuria kaina gali atimti galimybes diegti technines naujoves, leidžiančias didinti tyrimų efektyvumą ir metodikos optimi-

zavimo kūrybines paieškas. Svarbiausia, kad pasirinktas dokumentavimo būdas ir bendrai tyrimų metodas leistų geriausiai išreikšti tiriamo objekto savybes.

4. Nežiūrint didelio Lietuvos specialistų sukaupto patyrimo datavimas vien pagal mūro ypatybes yra apgaulingas, vienpusiškas ir fiziškai žalojantis paveldą. Suabsoliutinus tokį datavimą nuvertinama natūros tyrimų disciplina iki masiško, paviršutiniško, nors ir planingo, padienio darbo lygio. Efektyvus datavimas galimas tik dėl specialisto patyrimo ir jo sugebėjimo įvertinti kuo daugiau skirtingos kilmės požymių.
5. Iškalbingesnis tyrimų organizavimo principas yra „iš vidaus į išorę“. Svarbu ne tik jiems gerai pasiruošti studijuojant rašytinius bei grafinius pagrindus, bet ir tinkamai pasirinkti technines priemones rankų darbui objekte, nes jis yra vienintelis informacijos gavimo būdas natūros tyrimuose, reikalaujantis ne žemesnės kvalifikacijos negu kitos darbo grandys.
6. Natūros tyrimuose neužtenka standartinių darbo saugos taisyklių, nes tai yra ekstremalios veiklos sritis.
7. Žvalgomieji architektūros objektų tyrimai gali būti naudingi urbanistikos objektų raidai suvokti, bet išsamesnį urbanistikos tyrimą užtikrintų architektūros objektų visumos daugelio disciplinų tyrimų šaltinių apibendrinimas.

Pastaba. Viliuosi, kad neįžeisti liko jokie garbūs kolegos ir mokytojai, jeigu jų pasaulėvaizdis iš tiesų yra orientuotas istoriškai. Šiuo straipsniu tik siekta bendrais interesais padėti atgyti kebliose istorinėse aplinkybėse įstrigusiai tyrimų metodikai.

Literatūra ir šaltiniai

- Drėma, V. 1975. *Preliminariniams architektūros paminklų tyrimams natūroje atlikti instrukcijos projektas.* VAA F1019 Ap11 B726. Vilnius.
- LR nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. 2005 04 19, *Žin.*, 2004, Nr. 153-5571 (2004 10 19).
- LR kultūros ministro įsakymas „Dėl nekilnojamojų kultūros vertybių atskleidimui reikalingų tyrimų duomenų apimties aprašo patvirtinimo“. Įsigaliojo 2005 06 22 Nr. ĮV-259, *Žin.*, paskelbta 2004, Nr. 153-5571.
- Purlys, E. 1972. *Lietuvos TSR paminklų natūros architektūrinių tyrimų problemos ir medžiagos fiksacija.* Pranešimas konferencijoje (rusų kalba). VAA F1019 Ap11 B721. Vilnius.
- Simonavičius, Ž. 1960. *Pabaltijo restauratorių dirbtuvių II-oji mokslinė-metodinė konferencija mokslinės-techninės dokumentacijos sudarymo ir saugojimo klausimu* (rusų kalba). VAA F1019 Ap11 B713. Vilnius.
- Urbanienė, E. 1971. *Architektūriniai tyrimai natūroje.* VAA F1019 Ap11 B718. Vilnius.
- Zareckienė, D. 1987. *Temos „Lietuvos TSR paminklų tyrimų metodiniai nurodymai“ ataskaita* (rusų kalba). VAA F1019 Ap11 B751.

PROBLEMS OF LIFE RESEARCH OF ARCHITECTURAL AND URBAN OBJECTS

R. Zilinskas

Abstract. The paper deals with previously unpublished problems of life (live) research in architecture. There have been 5 known cases of attempts to develop standards of such a research, and the results of all the attempts are partially preserved and stored in the Vilnius County archive. Analysis of these attempts and suggestions on applying personal and collective experience of predecessors in determining the principles of life (live) research for the current system of heritage are based on the personal 22-year experience of the author of this paper.

Keywords: stylistic restoration, restoring, applied research, historic-artistic development studies, authenticity, valuable property, iconography, heritage, heritage protection, evolution, probe, restoration, conservation, image, morphologic type of buildup, aksiological research, search of polichromy, cartogram, vector program, GPS, LKS, 3D scanning, destructive testing, copyright, dating, induction, deduction, deep sounding, symmetry, representativeness, field work, office work.

ROBERTAS ZILINSKAS

Dept of Urban Design, Research Laboratory for Urbanistic Analysis, Vilnius Gediminas Technical University (VGTU), Pylimo g. 26/Trakų 1, LT-01132 Vilnius, Lithuania. E-mail: bebop@inbox.lt

Internship in PKZ (Poland), 1988. Publications: author of 3 research papers. Research interests: architectural heritage.